

Márai Sándor: Napló 1976–1983

Az idős Márai fényképeit nézzük: arcán nagyon élesen kirajzolódnak a ráncok, a magas életkort jelző vonások. Márai öregkori műveit olvassuk: friss szellemét, éleslátását, világos ítélőképességét érezzük, melyek nem halványultak el a múltó évtizedek hatására. Megközelítőleg változatlan az író egyénisége, jellegzetes konok kívülállása, korábban kialakított világnézete, a babitsi soha-meg-nem-elégedés szelleme. A kései napló is világosan jelzi ezt az írói következetességet, meg-nem-alkuvást, érzékeny emberi tartást, európai polgári szellemet. A napló most is „mindent” magába foglal, az író változatlanul „mindenre” figyel: egyszer a tündéri tél fényeire, máskor a nagyvilág borzalmaira („Vér és vér. És tűz, gyújtogatás, bombák. És rablás, fosztogatás.”). Szívesen veszi elő újra kedves íróit: Marcus Aureliust, Arany Jánost, Kosztolányit, Krúdyt. De őket természetesen egészíti ki az újabbakkal Orwelltől Szolzsenyicinig. A politika is naplójegyzetek írására készíti: Mao Ce-tung és Dubček, Moszkva politikája és a Gulag. A napló műfaja látszólagos „időszerűtlenséget” feltételez az idő múlásával. Ez a Márai-napló esetében nem igaz. Teljesen időszerű, a mai olvasóhoz szól Márai a demokráciáról és a szabadságról, a balkanizálódó Európáról, a „televíziótól hülyített” poszteurópai világról, a félelmes érdekszövetségekről és az egyszemélyes pártokról (Dante kapcsán!), a rettenetes terrorcselekményekről. Ma is érvényes az európai kisváros szeretete, a Cs. Szabó László által emberszabásúnak nevezett városoké.

A kései Márai-napló sokszor idézi az öregséget, az író mindig „öreg tömegeket” lát, nyűg és teher vagyunk szegény és gazdag társadalmak számára. „Az öregek hajdani „fiatal” vonásait figyeli, megmosolyogja az interjút adó öreg író, a dél-kaliforniai „napövezetben” támolygó öregekre figyel, itt az „old man” durva szó. Közel a halál. A vén embert olyan turistához hasonlítja, aki nem akar „megérkezni”. A San Diego-i autóbusszon utazva pedig megdöbben az eltorzuló öregeken, „külzetükön”, hájtömegükön, szőrcsomagjaikon, „az öregség kínzókamrájában” meggyötört embereken. Olykor pedig az öregség „felfedezése” összekapcsolódik az idős írók munkáival. Márai, az „irodalmi író”, a mindig könyvek között élő alkotó bármilyen témáról szól, mindig az író és műve jut eszébe. Így az egyik legfontosabb feljegyzése az öregségről – az öreg Tolsztojt idézi. A nyolcvanéves Tolsztoj elmenekült a családi otthonból, Jasznaja Poljanáról, s mindenben és mindenkiben csalódva útra kelt, összeesett és meghalt. Márai a szikár adatközléskor is érezteti együttérzését, igen, mindig újra kell kezdeni, megszökni és útra kelni, még a halál közelében is.

Ma már irodalomtörténeti tény, hogy Márai életművében középponti jelentőségűek a Naplók – nem feledve természetesen más műfajú alkotásait, például az *Egy polgár vallomásait*. Illyés Gyula munkásságában – például a hatalmas lírai életművet figyelembe véve – a Naplójegyzetek inkább kiegészítő jellegűek, gyakran kissé árnyékban maradtak, és csak néha fénylett fel egy-egy részlet vers-értékűvé. Csak vázlatosan érintve a két író naplóját, észre kell vennünk azonnal egy lényegtelennek látszó külsődleges szempontot. Illyés 1975-ben kb. 300, 1976-ban szintén kb. 300 oldalnyi naplójegyzetet tesz közzé. Márai ezzel szemben kb. 25 oldalt egy évben, 200-at nyolc év alatt 1976-tól 1983-ig. Illyés általában naponta ír naplójába, és pontosan hónap és nap jelzésével különíti el ezeket a feljegyzéseket. Márai pedig csak évenként jelzi a napló időegységeit. Mindketten kisebb-nagyobb bekezdésekkel élnek. Illyés terjedelmesebb, Márai

kisebb egységekkel. Illyés is sokat foglalkozik az öregséggel – s a naplót kiegészíthetnénk a versekkel vagy a Kháron ladikján című esszé-regényével. Illyés ír az öregedő test pusztulásáról, az érzékszervek megmerevedéséről, a halál „megbecstelenítő győzelméről”. Naplójegyzeteiben rengeteg fontos eseményt rögzít önmagáról, családjáról, íróvendégeiről, betegségeiről, az úgynevezett „irodalmi életről”, olvasmányairól stb. Naplója szinte naplóregény, felvillannak alakok, események, érzelmek, s a haza sorsa is. Ha vázlatosan összevetnénk Márai és Illyés 1976-os naplójának részleteit, mindkettőben azonos az öregkor, az olvasmányok és a külvilág témája. Természetesen a salerno szilveszter más, mint a pesti, különbözőek az írók, a legkedvesebbek. Márai világa más, mint Illyésé, bár mindkettőben ott a haza, Erdély. Egy érdekesség: mindketten „megtüdenek” Lukács Györggyel. Márai részletesen idézi Lukács tanulmányát Sztálin „lángeszű” megállapításairól, az alap és a felépítmény problémáiról. Ebben az 1951-es akadémiai előadásában beszámolt az „alap” megváltozása miatti „eltűnési folyamatról”, amikor a múlt írói, így Márai Sándor is, „feledésbe merülnek”. Márai ironikus hangnemtől megtoldja, „szegény Babitsot” emlegeti, aki zsebkendőnyi telket vett Esztergomban, aztán „bekerítette házát” – s Lukács György szerint „kapitalista” lett. Mint a „felépítmény” része. De közben megírta a Jónás könyvét... Márai az ő „eltűnésére”, Sztálin „korszakalkotó” művére, Lukács téziseire csak röviden utal. Inkább útiélményével folytatja naplójegyzeteit, később Joyce-ról, Ortegáról, Mallarméről ír. De érdemes Illyés naplójegyzeteit is fellapoznunk! 1976. március 11-én külön szakaszba tördelten ezt írja: „Lukács lángelme volt. Épp csak olyanról füstölgött – szépirodalom – amihez épp gőze-lelke nem volt. „Illyés tömör jellemzése és szigorú bírálata összecseng Márai naplójegyzetének konkrét elemzésével, iróniájával. De érdemes még visszatérnünk az Illyés naplóhoz, és megvizsgálunk azt, hogy milyen szöveggörnyezetben közölte Lukács Györgyről rajzolt kis arcképét. A következő naplórészlet előzi meg: „Barbár, életpusztító hadként a 20. század derekán jött a költészetbe az intellektuelek serege. Nyelvízlelő éhségük kopaszra rágott minden legelőt, a bárányok éhen halnak.” S a másik Illyés mondat: „... van tisztességtudat, amelyben csak hetek múlva fertőz a nem tiszta nyílhegy...” Valljuk be, hogy Illyés elkülönítette e három bekezdést, csillaggal választotta el őket. Így a szöveggörnyezet figyelembe vétele nem teljesen indokolt. De az már nem „belemagyarázás”, hogy visszatérő témája Illyésnek: a magyarság sorskérdéseiről való nyílt megszólalás.

Márai másképpen magyar író: hazájától távol élt, nyíltan szembefordult az úgynevezett szocialista rendszerrel, neki a magyar nyelv és irodalom jelentette a hazát. 1976-ban „titokzatos tüneménynek” nevezi anyanyelvét, s hálás a sorsnak, hogy ezen a gyönyörű nyelven „mindent el tudok mondani, ami érthető és érthetetlen az életben. És hallgatni is csak magyarul tudok arról, ami számomra becses.” Sir John Browning százötven évvel azelőtti vallomását idézi a magyar nyelvről, és eltűnődik azon, hogy a finnugor népek közül valami „rejtélyes szellemi energiatöbbletet” hoztak a magyar törzsek magukkal. Így születhetett meg a magyar irodalom. Miért „nincs vogul Jókai, sem osztják Arany János” ... Igen, Márai a Halotti beszédben, A négy évszak prózaköltményében („Magyar nyelv, szerelmesem, ítélőbíráim, andalgásom, kegyetlenségem. Mindenem te vagy...”) s egyebütt vall a magyar nyelvről. És a magyar irodalomról. Arany János nélkül nem tud élni: „Arany mindig tökéletes.” Utolérhetetlen remek Arisztophanész-fordításai, az Őszikék Régi panaszának rosszkedvű sorai stb. S mi mindent tud belesűríteni egy levélbe, melyet Csengerynek írt: a magyar költészetből hiányzik „a belső forma, amely a tárgyjal azonos”. Máskor meg elgondolkozik Arany

művén, és az Etele halálára hivatkozva így vall: „A Birodalom megrendül, mert egy ember elszenderedett... Ha ez lehetséges, mi a Hatalom? Képesség, energia? Egyszemélyes arcvonal?...” Érdekes megfigyelni ebben a kis részletben az olvasó Márai elgondolkodását, az általános vonatkozás kiemelését, a sűrítést. A hosszabb fejtegetésből itt csak két és fél sor maradt a naplóban. Márai a magyar irodalomból Arany mellett Kosztolányit és Krúdyt szereti legjobban. Az 1976–1983-as naplóban például Kosztolányi Szeptemberi áhítatának hangulatát érzi az ezüst ködben, az olvadt arany fényben, az Appenninek japán rajzával a háttérben. Vagy: egy éjjel megint Krúdy Asszonyosságok díját olvassa, eltűnődik az író-zseni pokoljárásán, Vergilius és Dante után ballagva. Micsoda többletet tud itt adni Krúdy! És a csodálatos Napraforgó! „Minden sorában a teljes érettség. Kísérteties biztonság, öntudatlan és mégis mindig célba szűrő fogalmazás.” S nem felejt a századvég magyar íróit. Justh Zsigmond naplóját és leveleit olvasva érzi azt az utánozhatatlan atmoszférát, mellyel búcsúzik a XIX. század békéjétől, nosztalgikus-álomszerű-szépségkereső világától. A naplóíró itt megáll. S önmagába fordulva, önkritikusan szól arról, hogy a búcsúzó XX. század írójaként képes volt-e azt a többletet megfogalmazni, mint a századvég magyar írói? Ehhez az önvallomásos írói alkathoz hozzátartozik az, hogy túllépve a magyar irodalmon mindig világirodalomban gondolkozzon. Márai bárhol van Európában vagy Amerikában, Salernóban vagy San Diegoban – mindig vele vannak az írók. Salernóban Byron leveleit olvassa, és az emigráns lét jut eszébe. Amikor egy öreg campaniai parasztot lát a halottas ágyon, Babits sora, „Talán nem is olyan nagy dolog a halál” villan fel benne. „Mégis, még mindig olvasok” – jegyzi fel naplójában az idős Márai. „A könyvtárban. A fellelegzés, hogy megint többféle nyelven olvashatok könyveket” – írja. Boldogan állapítja meg, hogy talán azért repült óceánokon és földrészeken keresztül, hogy egy „eleven” könyvtár közelébe kerülhessen. Márai életének része az olvasás és az írás. Könyveket vesz kezébe, régi és új barátokkal fog kezét, újraolvassa kedvenceit, jegyzeteket fűz olvasmányaihoz. A hajóúrában megtalálja újra a szeretett Marcus Aureliust. Mint egy régi barátról mondja: „öröm viszontlátni.” Az Ótestamentumot forgatja, mely „úgy maradt meg a nyelv és az irodalom alakjában a hordozható haza”. Mallarmét olvassa, Valéryt kedveli, Thomas Mann szellemét rokonnak érzi, Szolzsenyicin könyve „vallomás a század nagy perében”.

A Márai-stílus régebben divatot teremtett, hosszan ívelő, csupa-zene mondatszerkezeteit utánozták. A Naplók stílusa más: a korábbi összetett mondatok lerövidültek, a nyelv-zenét mellőzi. Gyakori a naplószerűségből adódó tömör kijelentő mondat („Nincs »népszabadság«. Csak egyéni szabadság van. A nép csak akkor szabad, ha az egyén szabad.”) Egy-egy bekezdést egy-egy szóval kezdi, a témát jelöli, cím helyett, pl. Valéry. Eltűnődik a szavak erején: Pound szinte felfedezte a költészet számára a „szót”. Márai kedvelte az idézőjelet, így figyelmeztetett a hangsúlyra, így tett valamit ironikussá stb. („önéletrajz”, „elegáns”, „igaz”). Szívesen idézett olvasás közben („Száz fej kékül...”, Dante). Pár sorban tud drámát sűríteni: „Az Úr rákiáltott a bűnbe esett Ádámra a Paradicsomban: »Ádám, hol vagy?« Az Ember most felocsúdik, körülnéz, és felkiált: »Isten, hol vagy?«” Márai hasonlatai olykor képzőművészeti eredetűek, Hyeronimus Bosch vagy Caravaggio képét idézi. Stílusának eredetisége most a sűrítésben, az esszészzerű vallomásban, a sokféle tekintésben, az asszociációs erőben rejlik. Pl.: „Mallarmé”. A „tisztá költészet főpapja úgy írt, mint Mózes: mintegy vésővel rótt betűket kőtáblára. »Soha ne kérdezd, mi ez, mindig csak azt kérdezd, mit jelent ez!...« (Így is lehet verset írni.) Hugo úgy írt verset, mintha egy tűzhányó mondana valami

patetikusát, és közben reng a föld. (Így is lehet verset írni.) Babits hegedült, Kosztolányi zongorázott, virtuóz módon. (Így is lehet verset írni.) Arany úgy írt verset, ahogy a fény érintésére egy fa lombozni kezd. (Így is lehet...)"

Az Ihlet és nemzedék esszéi közt olvashatjuk Márai Kosztolányiról szóló vallomását: csodálkozik, a költő halott, s újabb és újabb kötetekkel jelenik meg, mintha élne, „Lenni vagy nem lenni”. Márai is így járt: új és új könyvvel lepi meg olvasóit. S mindig időszerű: bölcsességével, szabadságszeretetével, egyéniség-kultuszával, európaiságával, irodalomszeretetével. Tudta, hogy igazi nemesség egy van: „a vállalt munka minősége.” (*Akadémiai, Helikon K. 1995*)

Szekér Ernőre

Bevezetés a recepcióesztétikába

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: ESTERHÁZY PÉTER

A Kalligram kiadó Tegnap és ma sorozata olyan kortárs, vagy a közelmúltban elhunyt magyar írók bemutatására vállalkozik, akik meghatározó érvénnyel reprezentálják irodalmunk történetének fontos vonulatait. Úgy vélem azonban, hogy e monográfiák jóval többet nyújtanak a tárgyként választott alkotó bemutatásánál, hiszen – mint Todorov írja – „Hivatkoznunk kell-e a közhelyre, hogy a módszer alkotja a tárgyat, és hogy egy tudomány tárgya nem a természetben adott, hanem a módszer kidolgozásának eredménye”.¹

Ilyeténképp tehát a sorozat darabjai legalább annyira reprezentálják napjaink irodalomtudományos gondolkodásának, mint közelmúltunk irodalmának állapotát, amennyiben egy-egy életmű bemutatásának mélyén – optimális esetben – felsejlik egy olyan koherens fogalmi háló, gondolkodásmódbeli, terminológiai immanencia, melyen keresztül egyáltalán konstituálódhat az adott alkotóról való bármiféle beszéd.

Ha tehát pl. Szegedy-Maszák Ottlik-könyve épp úgy szól annak szerzőjéről, mint Ottlik Gézáról, avagy a Mészöly Miklósról írt kötet egyúttal Thomka Beátáról is beszél, akkor valóban elmondható, hogy a Kalligram könyvei a különböző irodalomtudományos iskolák közti eltérések manifesztumaiként is olvashatók. Ami viszont azt jelenti, hogy a magyarországi irodalomtudományon belül igenis léteznek markánsan megkülönböztethető konceptuális előfeltevéseken nyugvó irányzatok.

Különösen igaz ez Kulcsár Szabó Ernő Esterházy-könyvére, ahol is a szerzőtől megszokott elméleti szigor olyan logikusan felépített, zárt fogalmi térbe helyezi Esterházy szövegeit, ahonnan viszonylag kevés kilátás nyílik egyéb interpretációs modellek irányába. Felmerülhet a kérdés, hogy a különböző vizsgálati módszerek, illetőleg az általuk létrehozott eredmények révén elkülönülő szaktudományos iskolák sajátosságai

1. Tzvetan Todorov: Poétika, in: Tanulmányok: A magyar nyelv, irodalom és hungarológiai Kutatások Intézete (Novi Sad, 1983. 16. füzet, 7.)